

АСПЕКТИ РЕНТООРІЄНТОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ В ГІРНИЧОЗБАГАЧУВАЛЬНІЙ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ASPECTS OF RENT-ORIENTED BEHAVIOR IN THE MINING INDUSTRY IN THE CONTEXT OF THE REVISION OF THE RIGHTS OF OWNERSHIP: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PERSPECTIVES

Ковальчук К.Ф.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України

Ткаченко Н.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України

Ткаченко І.Д.

асистент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України

Розглядаються концептуальні аспекти рентоорієнтованої поведінки суб'єктів рентних відносин на прикладі гірничозбагачувальної галузі в межах інституційного підходу. Розглянуто та обґрунтовано градацію прав власності на надра між державою та підприємцем-орендарем надр, зроблені спроби її адаптації до сучасного законодавства України у сфері надрокористування, яка дає змогу вирішити проблему отримання ренти в гірничозбагачувальній галузі. Взаємодія суб'єктів рентних відносин розглянута з позиції вирішення принципових питань: рентогенерації та рентоотримання на підставі узгодження економічних інтересів щодо рентоотримання.

Ключові слова: рентоорієнтована поведінка, права власності, суб'єкти рентних відносин, надра, рентогенерація, власність, надрокористування.

Рассматриваются концептуальные аспекты рентоориентированного поведения субъектов рентных отношений на примере горнообогатительной отрасли в рамках институционального подхода. Рассмотрена и обоснована градация прав собственности на недра между государством и предпринимателем-арендатором надр, сделаны попытки ее адаптации к современному законодательству Украины в сфере недропользования, которая позволяет решить проблему получения ренты в горнообогатительной отрасли. Взаимодействие субъектов рентных отношений рассмотрено с позиции решения принципиальных вопросов: рентогенерации и рентополучения на основе согласования экономических интересов относительно рентополучения.

Ключевые слова: рентоориентированное поведение, права собственности, субъекты рентных отношений, недра, рентогенерация, собственность, недропользование.

The conceptual aspects of rent-seeking (or rent-oriented) behavior of subjects of rent relations on the example of the ore mining industry within the framework of the institutional approach are considered. The decision of the problem of realization of ownership rights to mineral resources in Ukraine is becoming increasingly relevant in connection with the need to replenish the revenue part of the State Budget at the macro level and obtaining additional cash receipts at the micro level, which, simultaneously, would fulfill several economic functions at different levels of the economic environment: pricing; intermediary; informing; regulating; wellness. Based on the detailed classification of property rights A. Onoré, the analysis and consideration of existing provisions regarding the current situation in the Ukrainian mining and processing sector, taking into account the specifics of the transformational economy and

the current legislation, was conducted. Based on the overall assessment of the level of protection of property rights in Ukraine in 2017, international experts found that it remains extremely low. That is why it is expedient to consider and substantiate the gradation of ownership rights to the subsoil between the state and the entrepreneur. The article attempts to adapt it to modern Ukrainian legislation in the field of subsoil use, which allows solving the problem of obtaining and redistribution of rent in the mining and extraction industry. The interaction of the subjects of rent relations is considered from the point of view of solving the principal issues: renting and renting on the basis of harmonization of economic interests in terms of rent. The redistribution of ownership rights can not fully disclose the complexity, diversity and diversity of property relations in rent-oriented behavior, but allows us to reconcile needs and economic interests not only at the theoretical level, but also to resolve specific practical problems regarding the distribution of rental income received on shares of the state and the entrepreneur, the tenant of the subsoil.

Key words: rent-seeking (rent-oriented) behavior, property rights, subjects of rent relations, mineral resources, rent-making, ownership; subsoil use.

Постановка проблеми. Питання щодо рентних відносин хвилює економічну науку не лише з теоретичного, але й із практичного погляду. Сучасні економісти вважають, що необхідно вирішувати питання щодо ренти, особливо природничої, концентруючи увагу в основному на формах, умовах, принципах та механізмах її розподілу [1], але деякі актуальні аспекти проблем рентоорієнтованої поведінки в гірничо-збагачувальній галузі залишаються поза увагою фахівців різних напрямів економічної думки, оскільки практично не приділяється увага проведенню градації (розподілу) прав власності між суб'єктами рентних відносин. Але фактично деякі аспекти проблеми набули свого теоретичного підґрунтя ще в 60-х роках ХІХ століття. Досі теоретичні аспекти рентної теорії не можуть вважатися досконалими [2], бо розроблення багатьох суміжних проблем не може також претендувати на закінченість та досконалість.

Вирішення проблеми реалізації прав власності на надра в Україні набуває все більшої актуальності у зв'язку з необхідністю поповнення доходної частини Державного бюджету на макрорівні та отримання додаткових грошових надходжень на мікрорівні, які б водночас виконували декілька економічних функцій на різних рівнях економічного середовища: ціноутворювальну, посередницьку; інформуючу, регулюючу, оздоровчу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори, ґрунтується на інституційній теорії прав власності та інституційному підході до власності. Розробленню методичного та теоретичного інструментарію рентних відносин приділяють увагу сучасні українські [3; 4; 5] та закордонні фахівці [6–10]. Основна увага дослідників концентрується або на правовому аспекті діяльності та виділенні зауважень на підставі проведеного критичного розгляду її недосконалості [3; 4; 7], або ж на проблемах суто практичного застосування рентних відносин у сучасній практиці господарювання з урахуванням специфіки української економіки [5]. Розмаїття відносин власності, які законодавчо легально є в Україні, передбачають вивчення та надання комплексної характеристики правам

та обов'язкам суб'єктів-власників на основі врахування цілей діяльності підприємства та держави, врахування економічних інтересів орендодавця та орендаря.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, стосується розподілу та перерозподілу прав власності на надра з урахуванням досвіду іноземних країн та визначенням міжнародного аспекту означеного перерозподілу, з урахуванням специфіки економіки України, чинних законодавчих та нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на детальну класифікацію прав власності А. Оноре, можливо розглянути положення щодо сучасної ситуації у гірничо-збагачувальному секторі України з урахуванням специфіки трансформаційної економіки та чинного законодавства.

1. Право володіння надрами закріплено в Конституції України, задекларовано загальнонародну власність на природні ресурси. Тобто держава від імені народу наділяється низкою повноважень, які витікають із прав власності.

2. Право використання надр в Україні може бути надано фізичній або юридичній особі.

3. Право управління може бути розділене на локальне управління, проводити яке має орендар, вирішуючи питання господарського рівня, та глобальне управління, яке має держава в питаннях оформлення орендної угоди з орендарями та методів забезпечення контролю за використанням надр.

4. Право на дохід має держава та (або) господарюючий суб'єкт (орендар). Держава як власник надр має право та повинна отримувати диференційну ренту I. Підприємець-орендар (гірничо-збагачувальний комбінат) має право та повинен отримувати диференційну ренту II та прибуток від виробничо-господарської діяльності. Отримання диференційної ренти II орендарем можливе за здійснення ним додаткових капіталовкладень.

5. Права суверена (право на відчуження, споживання, зміну або знищення). Правом споживання може користуватися будь-яка фізична або юридична особа в разі укладання угоди

купівлі-продажу кінцевого продукту гірничо-збагачувального комбінату або використання корисних властивостей кінцевих благ, які містять активні компоненти. Право зміни належить державі та в разі обґрунтованої необхідності може бути використано. Право знищення щодо надр не може бути використано суб'єктами рентних відносин.

6. Право на безпечність у питаннях надрокористування належить:

1) орендареві, який відповідає за безпечність виконання робітниками своїх обов'язків; відновлення екосистеми в регіоні, в тому числі й рекультиваційні роботи;

2) державі, яка повинна забезпечити стабільну політику, правовий захист господарюючих суб'єктів та виконання орендних угод відповідно до орендного договору на певний термін його дії.

7. Право на передавання надр у спадщину є законодавчо неможливим в Україні, але оскільки надра належать народу, то можливим стає розгляд автоматичного спадкоємства надр наступними поколіннями.

8. Право на безтерміновість володіння надрами. Терміни володіння надрами державою законодавчо в Україні не визначені, а безтерміновість та перехід прав власності на надра можуть бути змінені шляхом всеукраїнського референдуму.

9. Заборона на використання засобом, який завдає шкоду зовнішньому середовищу, має місце не тільки на регіональному, але й на глобальному рівні, включаючи ратифіковані міжнародні угоди.

10. Право на відповідальність у вигляді стягування за сплату боргів. Українське законодавство дає змогу у разі несплати обов'язкових платежів до державного бюджету визнати господарюючий суб'єкт банкрутом із подальшою реалізацією його майна в рахунок погашення боргів перед бюджетом.

11. Право на остаточний характер, що передбачає захист порушених прав та свобод, який в Україні є доступним в обсязі, лімітованому чинним законодавством.

Проведене групування прав власності щодо надроволодіння та надрокористування за наданою класифікацією є досить гнучким та дає змогу отримувати конкретну правову характеристику сучасного становища українського економічного середовища в контексті відносин власності. Однак умови виникнення рентних відносин у гірничорудній промисловості України не лімітуються правовою характеристикою, а об'єднують у собі комплекс не тільки економіко-правових видів зв'язків, але й соціально-економічних відносин у суспільстві.

Основним фактором під час встановлення механізму надровикористання є градація вищезначених прав та розподіл їх між суб'єктами ринкових відносин щодо вирішення основних про-

блем рентогенерації та рентоотримання. Отже, можливою стає градація прав власності між державою та підприємцем-орендарем (рис. 1).

Проведений перерозподіл прав власності не може розкрити у повному обсязі складність, багатогранність та розмаїття відносин власності за рентоорієнтованою поведінкою, але дає змогу узгодити між собою потреби та економічні інтереси не тільки на теоретичному рівні, але й вийти на вирішення деяких практичних запитань. У міжнародному аспекті під час аналізу наявних систем надрокористування та рентоотримання (в тому числі й перерозподілу рентних платежів) не можна виділити та охарактеризувати якусь оптимальну модель, оскільки кожна з них базується на чинному законодавстві конкретної країни. Схильність деяких країн до створення та формування наповнення фондів «наступних поколінь» за рахунок рентних платежів від надро- та природокористування довела свою неефективність. Наприклад, проблеми Кувейту демонструють можливість повної втрати зазначеного фонду в наслідок зовнішнього втручання та громадянської війни в державі; проблеми пострадянських країн демонструють недоцільність формування такого фонду в національній валюті, оскільки інфляція суттєво зменшує накопичення в національній валюті.

Розроблення основної стратегії щодо впровадження рентних відносин повинне базуватися на системі цілеспрямування з урахуванням особливостей трансформаційного періоду розвитку економіки України, подолання негативних явищ зовнішнього впливу, що передбачає ефективність дій держави в питаннях відстоювання своїх прав на надра та отримання певної кількості рентних надходжень не тільки в короткостроковому, але й у довгостроковому періодах, що допоможе збільшити кількість надходжень до Державного бюджету України та стати вагомою статтею в його прибутковій частині.

Значущість детального розгляду проблематики зумовлена необхідністю наближення теорії до практики вирішення актуальної проблеми сьогодення, закликати її до виконання низки функцій, зробити придатним інструментом пізнання логіки функціонування системи рентних відносин та її застосування в практиці господарювання. Таким чином, дієздатність цього процесу може бути виражена як бінарність власності.

Особливості перерозподілу прав власності притаманні кожній країні. Загальна оцінка рівня захисту права власності в Україні (з останніх оприлюднених досліджень) у 2017 році від міжнародних експертів залишається вкрай низькою. Зокрема, за підсумками 2017 р. «Альянс прав власності» Українсько-Гельсінської спілки прав власності людини на основі дослідження 127 країн світу підготував та оприлюднив «Між-

<i>Держава</i>	<i>Підприємець-орендар</i>
I. Право повного відчуження	I. Право неповного привласнення прав
II. Елементи прав:	II. Елементи прав:
1) право володіння надрами;	1) право використання надр;
2) право суверена;	2) право управління;
3) право на спадкоємство;	3) право безпечності;
4) право на безтерміновість володіння надрами;	4) право на дохід.
5) заборона на використання засобом, який спричиняє вади зовнішньому середовищу;	
6) право на відповідальність стягання за боргами;	
7) право на остаточний характер;	
8) право на дохід. ¹	

Рис. 1. Градація прав власності

¹ Право на дохід має як держава (отримання диференційної ренти I), так і підприємець-орендар, власник капіталу (отримання диференційної ренти II).

народний індекс прав власності – 2017». Оцінку права та можливості громадян мати і захищати приватну власність здійснено за трьома основними інституційно значущими компонентами: правове і політичне середовище, права матеріальної власності та права інтелектуальної власності. Порівняно з 2016 р. Україна погіршила свої показники та з оцінкою 3,424 з 10 можливих посіла 123 місце (за підсумками 2016 р. Україна посідала 115) [12]. У рейтингу економічної свободи американського аналітичного центру Heritage Foundation враховано 12 свобод – від права власності до фінансової свободи. Україна, набравши 51,9 пункта зі 100 можливих, серед 186 країн світу посіла 150 місце (між Камеруном і Сьєрра-Леоне) й останнє, 44 місце, в Європі [13; 14]. В основному це сталося через погіршення ситуації щодо захисту права матеріальної власності, свободи торгівлі, цілісності державного управління.

Прийняття рішення щодо можливості впровадження рентних відносин у практику господарювання гірничо-збагачувальної галузі повинно мати два етапи:

1. Аналіз наслідків впровадження рентних відносин у практику господарювання.

2. Розмежування наслідків під час їх оцінювання на основні та другорядні.

Висновки. На підставі проведення аналізу наслідків від впровадження рентних відносин у практику господарювання та створення методологічно-методичних засад для отримання кількісних показників ренти можливим стає проведення оцінки становища в гірничо-металургійному комплексі України та створення моделі функціонування рентних відносин на підставі попередньо отриманих даних та їх цілеспрямованого спрощення, залишаючи поза увагою несуттєві деталі, віддаючи перевагу загальним рисам наявної економічної реальності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буздалов И. Природная рента как категория рыночной экономики. Вопросы экономики. № 3. 2004. С. 24–35.
2. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. М.: Республика, 1992. Т. 1. С. 179.
3. Данилишин Б., Міщенко В. Реформування відносин власності на природні ресурси. // Економіка України. 2003. № 9. С. 34–42.
4. Дяк И. Без закона. Правовое регулирование взимания ренты. // Голос України. 2002. № 124 (2875) от 12.07.02. С. 5.

5. Решетилова Т. Б. Систематизация современных воззрений на ограничение деятельности предприятий, эксплуатирующих истощаемые ресурсы. // Проблемы теории та практики економічної політики України на сучасному етапі: збірник наукових праць. Вип. 1. Дніпропетровськ: НГУ, 2003, с. 9–18.
6. Вирченко М.И., Рапопорт Э.О. О моделировании некоторых проблем земельной ренты. Материалы секционных заседаний международного симпозиума «Нобелевские лауреаты по экономике и российские экономические школы» (секция 1, секция 3). Санкт-Петербург, 18 сентября 2003 г. С.-Пб.: 2003. С. 161–163.
7. Гаврилов С., Ивановский. Экономико-правовой аспект реформирования собственности на природные ресурсы. // Вопросы экономики. 1995. № 9. С. 8. Глазьев С. Методика расчета ренты по основным видам полезных ископаемых. М.: ИНЭС, 2003. 56 с.
9. Aslund A. Reform vs Rent-seeking in Russia`s Economic Transformation. – Transition, 1996, vol. 2, p. 12–16.
10. Tullock G. Rents and Rent Seeking. In: C. Rowley et al. (eds.). The Political Economy of Rent Seeking Boston, Kluwer Academic Publishers, 1988, p. 51.
11. Zaostrovsev A. Rent-seeking Behavior in the Russian Transitional Economy. Stockholm Institute of East European Russian Economics, Working Paper, 1994, № 102 (December).
12. Право власності – 2017: Дослідження Українсько-Гельсінської спілки прав власності людини. URL: <https://helsinki.org.ua/pravo-vlasnosti-2017>
13. UKRAINE. IPRI Overall Score // International Property Rights Index 2017. Ukraine. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>
14. Index of economic freedom. Ukraine. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine#rule-of-law>